

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

İMÂM MÂTÜRÎDÎ
VE
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş

Doç. Dr. Mehmet Ümit

Arş. Gör. Bilal Kır

1. Baskı

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI No: 439

ISBN 978-975-548-485-3
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16209

Kitabın Adı
İMÂM MÂTÜRİDÎ VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN

Editörler
Prof. Dr. Hatice K. Arpaguş
Doç. Dr. Mehmet Ümit
Arş. Gör. Bilal Kır

Sayfa Düzenlemesi
Hamit Sağlam

Kapak Tasarımı
Eren Sakız

Kapak Resmi
Şerbu't-Te'vilât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 48

Baskı / Cilt: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL
Tel: 0212 412 17 77
Sertifika No: 44451

1. Baskı
Ekim 2019, İstanbul

İlahiyat Fakültesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI
YAYINLARI

Ümraniye
Belediyesi

Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* Sempozyumu M.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Ümraniye Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyumda sunulan bildiriler üzerine inşa edilen metinler, kör hakem sürecinden geçerek kitap hâline getirilmiştir. Metinlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu müelliflerine, teli hakları editörlere, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi

M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Nuhkuyusu Cad. No: 110 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • www.ilahiyatvakfi.com

**İMÂM MÂTÜRİDÎ'DE İCTİHÂDLA NESİH VE
MASLAHATI NASSA TERCİH MESELESİ
(HIRSIZLIK VE YOL KESME CEZALARI ÖRNEĞİNDE)**

Abdullah KAHRAMAN*

GİRİŞ

Dördüncü yüzyılın büyük kelâm, tefsir ve fıkıh âlimi olan İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944), İslâm dünyasında daha çok kelâmcı yönü ile meşhur olmuştur. Bunun sebebi, Ehl-i Sünnet mezhebinin iki önemli kelâm ve akâid ekolünden biri olan Mâtürîdîliğin kurucusu olmasıdır. Ancak onun kelâmcı yönü yanında fıkıh usûlü ve fıkıh alanında da büyük bir âlim olduğunda şüphe yoktur. Her ne kadar onun fıkıh usûlü eseri (*Meahizü's-ş-şerâi'*) bize bir bütün hâlinde gelmemiş olsa da, dev eseri olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan hem usûl hem de fıkıh konusundaki görüşleri hakkında fikir ve bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Aslında İmâm Mâtürîdî, "rey ekolu" içerisinde yetişmiş Hanefî geleneğinin güçlü temsilcilerinden biridir. Bu geleneği de geliştirerek devam ettiren yıldız mesabesindeki âlimlerdendir. Durum böyle olmakla birlikte, günümüzde bazı araştırmacılar tarafından kendisine farklı bir misyon yüklenilmeye çalışılmaktadır ve onun Hanefî mezhebi içerisinde çok farklı bir yöneliş ve söyleme sahip olduğu üzerinde durulmaktadır. Meselâ diğer âlimler yanında onun şehîrlî bir İslâm'ı temsil ettiği, literal yaklaşımlar yerine, makâsîd ve maslahata göre nasların lafzî anlamlarının dışına çıkarılabileceğini savunduğu veya bunu ihsas ettirecek yaklaşımları bulunduğu ve ictihâd ile nasların neshedileceğini savunduğu iddia edilmektedir.

Biz bu yazımızda onun özellikle *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinden hareketle el kesme ve yol kesme âyetleri örneğinde ictihâd ile neshe ve maslahatı nassa tercih etmeye kapı açıp açmadığını ele alacağız.

1. HANEFÎ USULCÜSÜ OLARAK MÂTÜRİDÎ VE NESH ANLAYIŞI

İmâm Mâtürîdî'nin Hanefî mezhebine mensup ve dolayısıyla rey ekolu içerisinde bir âlim olduğu mâlûmdur. Hatta o, Hanefî fıkıh geleneğinin önemli bir temsilcisi sayılır. En yakın takipçisi Alâeddîn es-Semerkindî (ö. 538/1144) onu ve eserini anlatırken şu ifadelere yer verir:

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

“...Bu ilme dâir bizim Hanefî âlimlerin yazdığı iki kısımdır: 1. *Furû'* ve usûl ilimlerini şahsında birleştiren, şer'î ve akli ilimlerde derin bilgi sahibi olan kişiler tarafından yazıldığı için son derece muhkem ve güçlü olanlar. İmâm-ı Zâhid Ehl-i Sünnet'in reisi Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî'nin *Meâhizü's-şerâi'* ve *Kitâbü'l-cedel* adlı eserleri ile onun hocalarının ve talebelerinin yazdıkları bu kabildendir...”¹

Eserleri incelendiğinde onun Hanefî usûlüne ne derece bağlı olduğu anlaşıl-maktadır. Zira onun usûlünün temel özelliklerine baktığımızda şunları görmekteyiz:

İmâm Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Sünnî çizgisini takip eder. Usûlünü oluştururken Kur'an'da kullanılan metotlardan istifade eder. İnsanlığın ortak mirası olan muhtelif ilimlerden yararlanır. Usûle ilişkin birçok konuda amel-itikâd ayırımına gider ve bu iki alanda verilecek hükümlerin aynı olamayacağını vurgular. Onun usûl anlayışı, Irak Hanefî usûl anlayışından birçok konuda farklılık arz eder. Meselâ, Irak ekolünün deliller kategorisinde zikretmediği *sahâbe kavli* ve *istishabi* delil kabul etmesi, emir, nehiy, âmm, hâs gibi kavramların muhtevasını farklı şekilde doldurması, eşyada aslolanın ibaha değil tevakkuf olduğunu söylemesi, küfrün amelî konularda mükellefiyeti ortadan kaldıracağını söylemesi ve fıkıh usûlü kavramlarını hassas bir şekilde tanımlaması bu farklılıklardan bazılarıdır.² Mâtürîdî'nin tanımladığı kavramlardan biri de *nesih*dir. Onun tanımına göre nesih, sonra gelen hükmün önceki hükmü yürürlükten kaldırması değil, Allah'ın ilkin belirlemiş olduğu hükmün (*mensûh*) sonradan gelen (*nâsîh*) hüküm ile geçerlilik süresini beyan etmesi anlamına gelmektedir.³ Buna göre bir konuda helâllik veya haramlık ifade eden mutlak bir nass bulunur, daha sonra da buna muhâlif bir başka nass gelirse, sonra gelen nass, şeriat sahibinin helâllığın ikinci nassın geldiği zamana kadar sabit olduğunu gösterir.⁴

Mâtürîdî'ye göre nesih, Allah'ın kullarını imtihan etmesiyle ilişkili bir durum olup bu da hikmete aykırı değildir. Bundan dolayı nâsîh ve mensûh arasındaki ilişki muhalefet ilişkisi olmadığından sonraki nassı öncekinin muhâlifi kabul etmek de doğru değildir. Zira Allah, bir şeyi bir kişiye yasaklayıp bir diğerine emredebilir, ya da bir şeyi bir zaman diliminde yasaklayıp bir diğerinde emredebilir. Bu, hakîm olan Allah'ın hikmetine aykırı değildir. Hikmete aykırı olan husus, bir kişiye aynı şeyi, aynı anda, aynı durumda hem emretmesi hem de yasaklamasıdır. Dolayısıyla nesih süreci doğrudan Allah'ın irâdesiyle bağlantılıdır.⁵

1 Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, s. 1-3.

2 Özen, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası* (Metin kısmı), s. 35-37.

3 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 199, 259.

4 Özen, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası* (Metin kısmı), s. 20, 21.

5 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 202; Özen, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası* (Metin kısmı), s. 22.

Nesih konusunu açıklarken neshin geçerli olduğu ve olmadığı alanları da tespit eden Mâtürîdî'ye göre nesih, şerâtlarda ve ahkâmda olur.⁶ Yine onun tespitine göre din, akâid ve şerâat olmak üzere iki kısım olup, nesih dinde yani akâidde değil, şerâtlarda olabilir. Bu yüzden peygamberlerin dinleri aynı ancak şerâatları muhtelifdir. Neshin gerçekleştiği ve gerçekleşmediği alanları belirlemek ve birbirinden ayırmak için Mâtürîdî şöyle bir genel prensip ortaya koymaktadır: “*Bazı hükümlerin neshe ihtimali vardır, bazılarının ise neshe ihtimali yoktur. Neshedilmesi aklen mümteni (imkânsız) olan hususlarda nesih gerçekleşmez, neshedilmesi aklen mümteni olmayan hususlarda ise nesih gerçekleşir*”.⁷ Buna göre vaadlerde nesih olmayacağı gibi, Allah'ın ebedî olduğunu bildirdiği hükümlerde, Hz. Peygamber'in hayatında neshedilmiş hükümlerde, ma'rûf, birr, ihsan kabilinden olan hükümlerde, namaz ve zekâtın taşıdığı mânalarda nesih olmaz. Çünkü namaz boyun eğip teslim olma, hudu', zekât ise nefsi temizleme anlamı taşır, bu mânalar hiçbir zaman neshedilemez.⁸

Mâtürîdî'nin buradaki ifadelerinin hiçbirinde ictihâdla nesih söz ettiğini görmemekteyiz. Geriye müellefe-i kulûbla ilgili âyetin tefsirindeki ictihâdla nesih ifadesi kalmaktadır. Şimdi onu değerlendireceğiz.

2. MÂTÜRİDÎ'NİN İCTİHÂDLA NASLARIN NESİNİ CÂİZ GÖRDÜĞÜ İDDİASI

Fıkıh usûlü âlimleri ictihâd ile Kur'an'ın neshedilemeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Bu konuda en çok tartışılan şey Kur'an'ın sünnetle neshi meselesidir. Hanefî usûlcülerin genel kanaati, Kur'an'ın meşhur ve mütevatir sünnetle neshedileceği yönündedir. Ancak onlar içerisinde de bir müctehidin Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaptığı bir ictihâdla Kur'an âyetini neshedebileceğini câiz gören bir âlim olmamıştır. Durum böyle olmakla birlikte Hanefî geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan İmâm Mâtürîdî'nin Tevbe sûresinin 60. âyetinde yer alan bir ifadeşinden hareketle ictihâdla neshe cevaz verdiğini iddia edenler olmuştur. Onun söz konusu ifadesi şöyledir: “*Âyette mevcut illetin ortadan kalkması dolayısıyla ictihâdla nesih yapmanın câiz olduğuna delâlet vardır. Böylece neshin farklı şekillerde gerçekleşebileceği bilinmiş olmaktadır*”.⁹ Bu iddia sahiplerinden birinin yorumu ve vardığı sonuç şöyledir:

“Hz. Muhammed'den sonra Kur'an'dan bir hükmün kıyas ve icma ile nesh edilebileceğini geçmişte söyleyen İslâm alimleri az da olsa vardır, ancak bu görüşleri tevil edilmiştir. İmâm Mâtürîdî ise Kur'an'dan bir hükmün

6 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 257.

7 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 464-465.

8 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 464-465; Özen, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası* (Metin kısmı), s. 22-23.

9 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 392.

ictihad ile nesh edilebileceğini söylemiştir; dayandığı delil, Kur'an'da ilgili hüküm varken, Hz. Ömer'in artık size ihtiyaç yoktur diye müellefe-i kuluba zekât vermemesidir. Bize göre Hz. Ömer'in bu uygulaması tevil ile kapanmaz; bu, İmam Maturidi'nin cesaretle belirttiği gibi ictihad ile nesihdir. Adına ne denirse densin burada Kur'an'dan bir hükmün uygulanmaması söz konusudur. Ancak Hz. Ömer ve İmam Maturidi'nin yaptığı şey bir ictihad olduğundan onlara katılmayanlar olabilir. Bize göre maslahat her devirde değiştiğinden Hz. Peygamber'den sonra da ictihad ile nesh olabilir. Ancak yalnız Allah için (mahz) ibadetlerin hukukî gerekçesi bilinmediğinden ve değiştirilmesinde de fayda olmadığından onlar değişim dışında tutulur, hatta onlar inanç ve ahlak esasları gibi dinin içinde hukuktan ayrı mütalaa edilebilir. Bunların dışında kalan hukukî konuların değişmesi tartışılabilir.”¹⁰

Buna karşılık başka bir araştırmacının vardığı ve bizim de katıldığımız daha isabetli bir yorum ve sonuç şöyledir:

“Netice itibarıyla Maturidi, illetin ortadan kalkması nedeniyle içtihad yoluyla neshin gerçekleşebileceğini söylemektedir. Bir nassın uygulanmaması konusundaki ittifaktan da nesh olarak algılanabileceğini de ifade etmiştir. Ancak bu değerlendirmeleri sahabe döneminde gerçekleşen bazı uygulamaları açıklayan ve temellendiren bir argüman olarak zikretmiştir. Dolayısıyla 'ileriye dönük' olarak ve 'problem çözücü' bir işlev yükleyerek, 'ictihadi nesh' adı altında bir terim ortaya atıp bu kavramı Maturidi'ye nispet etmek, yeni ve 'modern' bir inşâdır. Sözgelimi hırsızın elinin kesilmesiyle ilgili ayet bağlamında, ictihadi bir neshten bahsetmek ve bunun Maturidi'ye nispet etmek, aşırı bir yorum ve anakronik bir yaklaşım örneği olarak görünmektedir. Maturidi'nin ilgili ayeti açıklarken Allah'ın cezaları belirlerken insanı imtihana tâbi tutabileceği, cezaların suçla orantısını tespit konusunda insan bilgisinin yetersiz kalacağı şeklindeki değerlendirmeleri, esasen böyle bir yorumun gücünü oldukça zayıflatmaktadır. 'O günün şartlarında aklın, bu konuda nesihden kaçınmanın imkânsız olduğuna hükmetmediğini' ileri sürmek de isabetli görülmemektedir. Bu bağlamda, Maturidi'nin neshin cari olduğu ve olmadığı alanı ifade etmek için kullandığı 'neshedilmesi aklın mümteni olan ve olmayan' ifadelerinin iltibasa yol açacak şekilde 'neshden kaçınmanın mümkün olması ve olmaması' şeklinde karşılanması, sorunlu bir yaklaşım olarak görünmektedir. Zira el kesme uygulaması, nüzul döneminde de Maturidi'nin yaşadığı dönemde de günümüzde de 'nesh edilmesi aklın mümteni olmayan' kapsam içerisindedir.”¹¹

10 Macit “İmam Maturidi'ye Göre Kur'an'dan Bir Hükmün İctihat İle Neshi”, s, 135.

11 Okur, “Mâturîdî'ye Nispet Edilen 'İctihadi Nesh' Kavramına Hanefî Geleneği Perspektifinden Bir Bakış”, s, 544.

Bu iki farklı yorumdan bizim katıldığımız ikincisi olup buna göre Mâtürîdî, ictihâdla âyetlerin neshedileceği görüşünde değildir. Ona bu görüşü nisbet etmek ancak onu ve sistemini isabetli bir şekilde anlamadan parçacı ve aceleci bir yaklaşım sonucu ortaya konulmuş olabilir. Mâtürîdî'nin *Te'vîlât* adlı eserinde Tevbe sûresinin 60. âyetinde yer alan ve kendisine zekâtta pay verilecek sınıflar arasında sayılan müellefe-i kulûb bağlamında bir ictihâdla nesih meselesinden bahsedilmektedir. Ancak burada yer aldığı şekliyle onun diğer eserlerinde böyle bir bilgiye ve ifadeye rastlanmamaktadır. O zaman onun burada "ictihâdla nesih" ifadesiyle ne kastettiğini bütüncül bir yaklaşımla ve takipçileri üzerindeki etkilerini de dikkate alarak değerlendirmek gerekecektir.

Mâtürîdî tarafından yazıldığı tespit edilen *Meâhizü's-şerâi'* ve *Kitâbü'l-Cedel'* den hiçbiri tam olarak günümüze ulaşmamıştır. Bu durumda fıkıh ve fıkıh usûlü alanındaki görüşleri için elimizdeki temel kaynak *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Ancak bu eserlerden bilgi nakleden usûlcüler vardır. Farklı kitaplardaki nakillerden hareketle inşâ edilmeye çalışılan *Meâhizü's-şerâi'* adlı eserinin "nesih"le ilgili bölümü de inşâ edilen kısımlar arasındadır.¹² Bu kısma baktığımızda da ictihâdla nassların neshedileceğine dâir bir bilgi yer olmadığını görmekteyiz. Aksine burada onun şu ifadesi yer almaktadır:

*"Hz. Peygamber risâlet ve nübüvvet konusunda, vefatından sonra şeriat başka bir şeriat tarafından neshedilememekle sanki yaşıyor gibi kabul edilmiştir. Hâlbuki ondan önceki peygamberlerin şeriatı onun şeriatıyla neshedilmişti. Aksine Hz. Peygamber şeriatının kıyâmete kadar bâkî kılınması yönüyle diri sayılmıştır."*¹³

Mâtürîdî ekolünü devam ettiren Semerkandî, Lâmişî, Habbazî (ö. 691/1292) gibi Hanefî usûl âlimlerinin eserlerinde de Mâtürîdî'ye nisbet edilen şekliyle bir nesih anlayışı yer almamaktadır.¹⁴

O zaman Mâtürîdî'nin burada "ictihâdî nesih" ile kastettiği, illeti ortadan kalan bir hükmün yürürlük alanının kalmamasıdır. İlet oluştuğu zaman bu hüküm yeniden uygulama sahasına girecektir. Zira kendisini takip eden Hanefî geleneği de meseleyi bu şekilde anlamış, müellefe-i kulûba zekâtta pay vermeyi reddeden Hz. Ömer'in bu tasarrufunu açıklarken, bu meseleye temas etmişler ve genelde Mâtürîdî'nin vardığı sonuca varmış ve hükmün uygulama sahası kalmaması sebebiyle yürürlükten kalktığı şeklinde bir yorum yapmışlardır.¹⁵ Üstelik Mâtürîdî nesihten bahsettiği bütün bağlamlarda neshin Hz. Peygamber dönemiyle ilgili ve sınırlı olduğunu bir şekilde vurgular veya buna işarette bulunur.¹⁶

12 Bkz. Özen, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası* (Metin kısmı), s. 20 vd.

13 Özen, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası* (Metin kısmı), s. 21.

14 Bkz. Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, s. 708; Lâmişî, *Kitâb fi usûli'l-fıkıh*, s. 171.

15 Bilgi için bkz. Kahraman, "Hz. Ömer'in Müellefe-i Kulûb'a Zekât Konusundaki Uygulaması ve Hanefî Mezhebine Etkisi", III, 135-144.

16 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 199, 257, 259, 333; III, 42; IV, 245.

3. MÂTÜRİDÎ'DE İCTİHÂDLA NESİH VE MASLAHATIN NASSA TERCİHİ İDDİASI VE BU İDDİANIN YOL KESME VE HIRSIZLIK CEZALARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mâtürîdî'ye nisbet edilen veya onda olması arzulanan ictihâdla nesih ve maslahatın nassa tercihi anlayışının –şâyet doğru ise– günümüzde en çok tartışma konusu olan ceza hükümlerinde olması gerekir, düşüncesinden hareketle bu iki cezayı örnek kabilinden ele almak istedik. Şâyet Mâtürîdî iddia edilen bu görüşlerin sahibi ise onu mutlaka bu konularda bir şekilde ifade etmesi gerekir. Aksi hâlde ona böyle bir görüş nisbet etmek onu yanlış anlamak, uygun olmayan bir yere oturtmak ve kabul etmediği bir görüşü ona söyletmek olacaktır.

3.1. MÂTÜRİDÎ'NİN YOL KESME ÂYETİNE YAKLAŞIMI

Mâtürîdî, yol kesme âyetini Mâide sûresinin 32. âyetiyle bağlantılı olarak ele almaktadır. İlgili âyetin meâli şöyledir:

“İşte bu yüzdendir ki, İsrâiloğullarına şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.”¹⁷

Mâtürîdî'nin yorumuna göre bir cana kıyıp adam öldüren kimsenin bütün insanları öldürmüş sayılması için cana kıymayı helâl sayarak öldürmesi gerekir. Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir insanı öldürmeyi helâl saymak haramı helâl saymak olduğundan insanı küfre götürür. Allah'ın kitabından bir âyeti inkâr eden tamamını inkâr etmiş gibi kâfir sayılır.¹⁸

Kur'an, yol kesip haydutluk yapmayı ve bu yolla kamu ve bireylerin emniyetini ihlal etmeyi büyük günah ve suçlardan saymış ve bu eylemi gerçekleştirenler için çok ağır bir ceza öngörmüştür. İlgili âyet şöyledir:

“Allah ve Resulüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır. Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler, bu hükmün dışındadır. Biliniz ki, Allah gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur).”¹⁹

17 el-Mâide 5/32.

18 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV,206.

19 el-Mâide 5/33-34.

Mâtürîdî'nin bu âyeti ele alışı ve getirdiği yorumlar ve dikkat çektiği hususlar kısaca şöyledir:

Mâtürîdî'nin tespitine göre bu konuda Hanefilerin görüşü şöyledir: Hanefiler bu meselede İbn Abbâs'tan nakledilen görüşü tercih etmişlerdir. Buna göre savaşçı yakalanmadan ve hakkındaki ceza takdir edilmeden önce tövbe ederse, döktüğü kan ve aldığı mal sebebiyle kısas yoluyla sorumlu tutulur, asılmaz ve aldığı maldan dolayı el ve ayağı kesilmez. Mâtürîdî'ye göre Hanefiler şöyle demiş olmaktadırlar: Yakalanmadan ve ceza takdir edilemeden önce tövbe eden savaşçının üzerindeki Allah hakkı olan ceza ortadan kalkmaktadır. Zira bu cezanın uygulanması öldürülen kimsenin "veli" denilen nitelikli yakınlarına ait olmayıp, kamu otoritesine aittir. Kul haklarına dâhil olan hakların ise tövbe ile düşmesi mümkün olmayıp, her hak sahibi bu hakkı alma hakkına sahip olup, kamu otoritesinin bu konuda yetkisi yoktur. Zira bu konuda yetki, kamu otoritesine değil, veliye verilmiştir. Aynı zamanda âyetin, yakalanmadan ve ceza takdiriyle ilgili kısmı, yakalanmadan ve cezası kesilmeden önce tövbe eden hırsızın da elinin kesilmeyeceğine işaret etmektedir.²⁰

Mâtürîdî'ye göre bu âyetin işaret ettiği hususlardan biri de şudur: Yol kesen savaşçıya verilecek ceza suçu oranında olmalıdır. Suçundaki unsurlar arttıkça cezası da o oranda artırılır.²¹

Mâtürîdî'nin tespit ettiği bir başka yoruma göre, bu âyet, yol kesip hem cana kıyan hem de mal gasp eden savaşçı hakkında nâzil olmuştur. Bu eylemlerin her ikisini birden gerçekleştiren kimseyi kamu otoritesi dilediği şekilde cezalandırabilir; isterse onu kılıçla öldürür, isterse el ve ayağını keserek ölüme terk eder, isterse diri olarak asar. Nitekim Ebû Hanîfe bu görüştedir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed'e (ö. 189/805) göre ise bu durumdaki suçlu asıldığı zaman el ve ayağı kesilmez. Zira iki cezayı onun üzerinde birleştirmek câiz olmaz. Âyetteki seçme/ tahyir ifadesi bu konuda cezalar arasından birisinin seçilebileceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu seçme ifadesi cezalar konusunda suça göre takdir yapılabileceğini de göstermektedir.²²

Âyette yol kesenlere öngörülen cezalardan biri de sürgündür. Mâtürîdî'nin buna dâir yorumu kısaca şöyledir: Bu konuda takdir kamu otoritesine aittir. Buna göre, muharip cana kıymış ve mal gasp etmişse öldürülür. Onun öldürülmesi de bir anlamda yok edilmekle sürgün edilmiş olma anlamı taşır. Yol kesme eylemini gerçekleştiren cana kıymamış ve mal da gasp etmemişse, yakalanması mümkünse hapsedilir, zira hapis de sürgün sayılır. Şâyet yakalanmazsa, kestiği yolu terk edinceye kadar takip edilir.²³

20 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 211-212.

21 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 212.

22 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 213.

23 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 214.

3.1.1. Tövbenin Yol Kesme Cezasına Etkisi

Yakalanmadan ve cezası takdir edilmeden önce tövbe eden yol kesicinin tövbesinin kamu haklarına etkisi vardır. Kamu otoritesi isterse bunu affeder. Ancak kul haklarına etkisi yoktur. Dolayısıyla cana kıyıp mal alan gerekli şekilde ve hak sahibinin talebine göre cezalandırılır.

Geriye fesat/bozgunculuk yoluyla kamu huzurunu bozmak ve toplumun güvenliğini ihlal etme suçu kalır ki, kamu otoritesi bunu affedebilir. Çünkü kamu hakkından tövbesi eylemi sona erdirilmesiyle objektif olarak anlaşılabilirken, kul hakkındaki tövbe sübjektif olması sebebiyle tespit edilemez. Bir de kamu hakkını ihlal suçundan dolayı tövbesi kabul edilmezse bu eylemi yapmaya devam edebilir. Bunun da kamuya daha çok zararı olur. Kul haklarında ise yetkili tamamen mağdura ve onun velisine aittir.

3.2. MÂTÜRİDÎ'NİN EL KESME ÂYETİNE YAKLAŞIMI

Kur'an'da suç olarak kabul edilen hırsızlığın cezası da kesin olarak şu âyetle düzenlenmiştir:

“Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim (bu) haksız davranışından sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”²⁴

Mâtürîdî'nin bu âyeti ele alışı ve getirdiği yorumlar ve dikkat çektiği hususlar kısaca şöyledir:

Bu âyet, hırsızlık suçunu işleyip hırsız tanımına uyan herkesi kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle, hırsızlık suçunun unsurlarının bulunduğu her hırsızlık eylemi el kesme hükmünü hak etmektedir.

Âyette ellerin kesilmesi emredilmiş olup, “el” kelimesi parmaktan koltuk altını kapsasa da burada hırsızlık eylemini yapan kısım kastedilmiştir ki, bu da parmakların dâhil olduğu bilek kısmıdır. Emir, âyette muhatabı belirtilmiş olmasa da, bu cezayı uygulayacak olan kamu otoritesine yöneliktir.²⁵

Mâtürîdî, diğer suçlarda suç âleti cezalandırılmazken, meselâ zina yapanın organı ve eliyle adam öldürenin eli kesilmediği hâlde, hırsızlık yapanın elinin kesilmesinin hikmeti konusunda şu açıklamayı yapar: Diğer suçlarda suç âletinin kesilmemesi ya hakkın tam alınamamasından veya haddin aşılması endişesinden kaynaklanmaktadır. Zira zina edenin âleti kesilse telef olma tehlikesi vardır, adam öl-

24 el-Mâide 5/38-39.

25 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 218.

dürenin de sadece eli kesilse canı bâkî kaldığından eşitlik (kisas) dolayısıyla adâlet sağlanamamış olur. Hırsızlıkta ise suç âletinin kesilmesi cezanın uygulanmasına ve hakkın yerini bulmasına daha elverişlidir.²⁶

Yine Mâtürîdî, on dirhem değerinde bir şeyi çalması karşılığında değeri binleri bulan elin kesilmesinde görünüşte eşitlik olmadığını, hâlbuki Allah'ın cezada eşitliği emrettiğini, bunun hikmetinin ne olduğunu sormakta ve buna iki şekilde cevap verilebileceğini şu şekilde ifade etmektedir:

Dünyevî bir ceza bir mihnet olup bununla kişi imtihan edilmektedir. Allah, hiçbir şeye karşılık olmadan da (yani işlediği bir suçun cezası olmasa da) kullarını dilediği gibi imtihan etme yetkisine sahiptir. Hiçbir şeye karşılık olmadan farklı şekillerde imtihan etme haklarına sahip olanın bir fels (bakır para) veya dane karşılığında da el kesme ile imtihan etme hakkı vardır.

Hırsızlık için öngörülen el kesme cezası çalınan malın karşılığı olmayıp, ihlal edilen mal dokunulmazlığının karşılığıdır. Bu durumda insan bilgisi bunu anlamak için yeterli olmasa da, bu dokunulmazlığı ihlalin cezası el kesmeye eşit olabilir. Yani dokunulmazlığı ihlalin suçu el kesme cezasına denk olabilir. Zira cezaların miktarını ancak cürümlerin miktarını bilen bilir. Yaratılmışlardan hiçbirinin bilgisinin cürümlerin miktarlarını bilmeye ihtimali yoktur. Cürümlerin miktarlarını bilmeye bilgileri yeterli olmadığı zaman cezanın miktarlarını bilmeye yeterli olma ihtimali de yoktur. Durum böyle olunca bu konuda gerçek söz, Allah'ın bir kötülüğü ancak misliyle cezalandıracağını bildikten sonra O'nun hükmüne tâbi ve teslim olmaktır.²⁷ Bu cezanın amacı da diğer cezalarda olduğu gibi, caydırıcılıktır.²⁸

Yol kesme ve hırsızlık âyetleri konusundaki yorum ve yaklaşımlarını özetlediğimiz İmâm Mâtürîdî, bu âyetler bağlamında ne ictihâdî nesihden ve ne de maslahata binaen âyetlerin hükmünün değiştirilmesinden ya da nassa maslahatın tercihinden bahsetmektedir. Aksine onun açık ifadelerinden bu âyetlerin hükmünü olduğu gibi kabul ettiği, cezaların şeklini ve miktarını kulların sırf akıllarıyla yeterince kavrayamayacağını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bir anlamda o, bu âyetleri illetle ta'lil edip, illetin değişmesiyle değişebileceğine dâir asla bir yorum yapmamakta aksine âyetlerde var olan hükümlerin bir takım hikmetleri üzerinde durmaktadır. Biz İslâm hukuk usûlü âlimlerinin genel yaklaşımlarından hikmet arama işlemini daha çok namaz, oruç, zekât ve hac gibi taabbudî olarak kabul ettikleri hükümlerde işlettiklerini bilmekteyiz. Burada da Mâtürîdî ilâhî irâde tarafından vaz edilmiş bu cezaların neshe ve maslahatla ta'lile konu olmayacağını söylemiş olmaktadır.

26 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 218-219.

27 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 219-220.

28 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 223.

SONUÇ

Burada şu soruyu sorarak sonuca varalım: Mâtürîdî'nin görüşlerinden hareketle yol kesme ve hırsızlık suçlarının cezası ictihâdla nesih veya maslahatın nassa tercihi anlayışıyla iptal edilip başka cezaya çevrilebilir mi?

Mâtürîdî'nin âyetlere getirdiği yorumlar dikkate alındığında şunlar söylenebilir:

1. Mâtürîdî, klasik Hanefî usûl ve fıkıh geleneğinin dışında bir bakış açısına ve aykırı bir yaklaşıma sahip değildir.
2. Mâtürîdî, hırsızlık ve yol kesme gibi bugün tartışılan, ağır bulunan ve tarihselci ekol tarafından tarihsel olduğu düşünülen cezaları maslahat ve makâsîd açısından tahlil ederek, farklı alternatif cezalar önermemektedir. Aksine o, cezaları olduğu gibi ve evrensel kabul edip, hikmetle ta'lil cihe-tine gitmektedir.
3. Mâtürîdî'nin bu âyetlerin yorumu konusunda klasik görüşlerin dışına çıkmadığı görülmektedir.
4. Mâtürîdî'ye nisbet edilen ictihâdla nesih görüşü bu âyetler bağlamında asla söz konusu edilmemektedir. Hâlbuki Mâtürîdî'nin "nesih" kelimesini bilinen yaygın anlamının dışında özel bir anlamda da kullandığı anlaşılmaktadır. Buna göre o, illetin değişmesinden dolayı hükmün uygulanmamasını nesih kapsamında değerlendirmiş ve bu neshin de ictihâd aracılığı ile olacağını ifade etmiştir.

Mâtürîdî'nin müellefe-i kulûba zekât verilmemesi meselesini ictihâdla nesih olarak değerlendirmesi, sahâbe dönemi ictihâd yöntemine yönelik bir okuma biçimidir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir döneminde Hz. Ömer'in müdahale, yorum ve ictihâdına dâir olan bu uygulamaya dâir Mâtürîdî tarafından yapılan yorum kesin olmadığı gibi, ileriye dönük problem çözmek için uygulanmış ya da uygulanabilecek bir prensip hiç değildir. Zira usûlcülerin kabulüne göre illet ortadan kalkmışsa, o illete dayalı olan hüküm de ortadan kalkar. Bir meselede illetin ortadan kalktığına hükmetmek bir ictihâd meselesidir. Müctehid buna karar verebiliyorsa, hüküm ortadan kalkmış kabul edilir. İşte bu kabul bir ictihâddır. Bu, ictihâdla nassı neshetmek anlamına gelmez.

O hâlde Mâtürîdî'nin eserlerinde yer alan görüş, yaklaşım ve yorumlardan hareketle ona ictihâdla nesih görüşü nisbet edilemeyeceği gibi, maslahatı nassa tercih ettiğine dâir bir anlayış da nisbet edilemez. Böyle bir nisbet ve okuma biçimi, en azından bu büyük âlimi indî fikirlere âlet etmek, söylemediğini ona söyletmek ve onu mezhepteki gerçek konumunun dışına çıkarmak olur. Birileri bugün kurguladıkları bir takım fikirleri tarihte birilerine referansla savunmak isteyebilirler, ancak Mâtürîdî bu gibi fikirlerin asla referansı olamaz. Onun ne dediği ve nasıl dediği

büyük oranda elimizde tam olarak bulunan *Te'vîlât* adlı eserinde yer almaktadır. Onun sistemini bir bütün olarak ele almadan ve kavramlara verdiği anlam dikkatle incelenmeden aceleyle ve parçacı yaklaşımla bir sonuca varmak objektif ve isabetli bir yöntem değildir.

KAYNAKÇA

- KAHRAMAN, Abdullah, "Hz. Ömer'in Müellefe-i Kulüb'a Zekât Konusundaki Uygulaması ve Hanefi Mezhebine Etkisi", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri*, Sivas: 2018, III, s. 135-144.
- MACİT, Yüksel, "İmam Maturidi'ye Göre Kur'ân'dan Bir Hükümün İctihat İle Neshi", *Hikmet Yurdu: İmam Maturidi ve Maturidilik Özel Sayısı*, II/4 (2009): 127-136.
- el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ilmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizân Yayınevi, 2005-2011, I-XVII.
- OKUR, Kâşif Hamdi, "Mâtürîdî'ye Nispet Edilen 'İctihâdî Nesh' Kavramına Hanefi Geleneği Perspektifinden Bir Bakış", *Uluğ Bir Çınar: İmâm Maturidi Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı (28-30 Nisan 2014 – Eskişehir)*, ed. Ahmet Kartal, İstanbul: 2014, s. 541-546.
- ÖZEN, Şükrü, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Usulünün Yeniden İnşası*, İstanbul: 2001.
- es-SEMERKANDÎ, Âlaüddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, nşr. Muhammed Zeki Abdulber, Katar: 1984.